

К.Кравченко, канд. психол. наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2020.43.9-12>

ВИЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ СКЛАДОВИХ КОГНІТИВНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕСАНТНО-ШТУРМОВИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Когнітивно-пізнавальна сфера особистості має принципове навантаження в плані побудови моделі світу. Серед пізнавальних процесів виділяють відчуття і сприймання, пам'ять, мислення і уяву, увагу. Науково-психологічний підхід вимагає аналітичного розгляду процесів пізнання, однак у реальному психічному житті всі ці процеси злиті, єдині і залежать від структури і змісту особистості людини, її мотивів, глобальної мети тощо.

Когнітивно-пізнавальна сфера особистості займає важливе місце у багатьох видах професійної діяльності. Не виняток і військова діяльність. Своєчасна та правильна орієнтація в бойовій обстановці, оцінка власної ролі та значимості в ній, не кажучи вже про прийняття командирських рішень, від яких може залежати не тільки результат поставленої задачі, але життя та здоров'я інших військовослужбовців, досягаються шляхом важкої інтелектуальної діяльності. Окрім того, що військовослужбовець повинен чітко розуміти алгоритм дій у штатних ситуаціях службової діяльності, він має володіти навичками саморегуляції пізнавальних функцій, достатнім творчим потенціалом та здатністю до швидкого логічного аналізу малопомітних ускладнень ситуації в умовах ведення бойових дій.

У цій роботі розкриваються деякі аспекти когнітивно-пізнавальної сфери військовослужбовців, а саме особливості мислення та розумові здібності (інтелект).

У статті наведені деякі результати емпіричних досліджень, які були проведені в частинах Десантно-штурмових військ Збройних Сил України з 2019 до 2020 року. У дослідженні брали участь 173 військовослужбовці – учасники бойових дій на сході України. Оскільки проведене дослідження було досить об'ємним, його результати будуть висвітлені в серії наукових публікацій.

Ця частина дослідження має на меті визначити особливості деяких складових когнітивно-пізнавальної сфери, які притаманні кращим військовослужбовцям Десантно-штурмових військ. Дослідження було побудоване наступним чином. Воно мало два напрямки роботи: перший – це проведення діагностичних методик з військовослужбовцями; другий – проведення опитування безпосередніх командирів цих військовослужбовців задля виділення еталонної групи. Необхідність виділення еталонної групи полягала у наступному: визначення певних осіб серед загального числа досліджуваних, показники психологічних характеристик яких будуть визначатися як найкращі та необхідні для забезпечення ефективного ведення бойових завдань. Опитування безпосередніх командирів складалося лише з одного питання: «Кого зі своїх підлеглих Ви можете охарактеризувати як військовослужбовця, який ефективно виконував задачі у районі ведення бойових дій». Тут дуже важливо підкреслити саме виконання бойових задач, а не будь-які інші характеристики, наприклад, гарна дисципліна, гарні стосунки з колективом тощо. До першої-еталонної групи увійшли 18 військовослужбовців, до другої групи – 155.

Шляхом виділення еталонної групи та подальшого порівняння визначених показників з іншою групою, мета, яку ставили перед собою дослідники, була досягнута.

Результати проведеного дослідження можуть бути використані під час визначення кандидатів для проходження служби у лавах Десантно-штурмових військ Збройних Сил України за умови, що будуть внесені певні зміни до Інструкції з організації професійно-психологічного відбору в Збройних Силах України. Також отримані результати можуть використовуватись військовими психологами під час проведення внутрішньої роботи (психологічної підготовки та психокорекційних заходів) для досягнення особовим складом показників кращих представників свого роду військ.

Ключові слова: військовослужбовці, Десантно-штурмові війська, когнітивно-пізнавальна сфера, інтелектуальні здібності, тип мислення, стиль мислення, учасники бойових дій, психологічні характеристики, операція Об'єднаних сил, професійно-психологічний відбір

Постановка проблеми. Безперервний потік інформації під час виконання завдань зі службово-бойової діяльності, потребує розкриття потенційних можливостей когнітивної сфери військовослужбовців для високого рівня засвоєння необхідних знань та навичок, що будуть корисними під час ведення бойових дій. Тому необхідно враховувати стан розвитку різних операцій і видів мислення, їх взаємозв'язок, співвідношення з розумовими діями військовослужбовців в рамках вирішення проблемних ситуацій, що загалом підкреслює багатоаспектність феномену «мислення» як багатофакторної структури. Цим і обумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Для визначення особливостей деяких складових когнітивно-пізнавальної сфери військовослужбовців підрозділів Десантно-штурмових військ використовувались наступні методики: «Опитувальник типу мислення» (адаптовано Г. Резапкіною),

опитувальник «Стилі мислення» (адаптовано А. Алексєєвим) та Короткий орієнтовний тест «КОТ» (В. Бузіна, Е. Вандерліка).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження інтелекту, інтелектуального розвитку, та інтелектуальних здібностей особистості є однією із найважливіших і найдавніших проблем у психології. Над нею багато століть тому працювали: Платон, Аристотель, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Герберт, Й. Песталоцці, Ж. Руссо та інші. Але і на сучасному етапі ця проблема не втрачає актуальності, а навпаки, ще більше привертає увагу вчених. Питання інтелектуального розвитку особистості аналізували та аналізують відомі психологи (Б. Анан'єв, В. Дружинін, Г. Костюк, І. Пасічник, С. Рубінштейн, М. Холодна, В. Штерн та інші) та педагоги (Ю. Бабанський, Д. Богоявленський, І. Лернер, Н. Менчинська, В. Паламарчук, О. Щербина та інші). Також природа інтелекту докладно досліджувалася у працях як

зарубіжних (Ч. Спірмен, Л. Терстон, Дж. Гілфорд, Р. Кеттелл, Ж. Піаже та ін.), так і вітчизняних психологів (Г. Балл, Ю. Машбиць, В. Моляко, С. Максименко, М. Смульсон, Р. Пономарьова, Л. Засекина та інші).

Мета статті. Висвітлити результати емпіричних досліджень щодо визначення особливостей деяких складових когнітивно-пізнавальної сфери, які притаманні кращим військовослужбовцям Десантно-штурмових військ.

Викладення основного матеріалу дослідження. Мислення являє собою процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях. Мислення є

одним із провідних пізнавальних процесів, його вважають найвищим ступенем пізнання. Відображення на стадії мислення відрізняється від чуттєвого пізнання на стадії сприймання тим, що мислення відбиває дійсність опосередковано, за допомогою системи засобів, зокрема мисленнєвих операцій, мови й мовлення, знань людини тощо. Відображення дійсності на рівні мислення має також узагальнений характер. Виділяючи загальне, ми спираємося не тільки на ті об'єкти, які сприймаємо на цей момент, а й на ті, які сприймали в минулому [1, с. 39-40].

Розглянемо результати, отримані за методикою «Опитувальник типу мислення» (адаптовано Г. Резапкіною), що наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати, отримані за методикою «Опитувальник типу мислення» (адаптовано Г. Резапкіною)

Показники	Група 1 (еталонна група)		Група 2		Критерій С'юдента
	$\bar{X}_1 \pm \delta_1$		$\bar{X}_2 \pm \delta_2$		
Наочно-дійове мислення	6,14	1,07	5,65	1,47	1,755
Абстрактно-символічне	3,14	1,35	3,55	1,76	-1,160
Словесно-логічне	4,00	1,15	4,64	1,51	-2,136
Наочно-образне	4,43	2,07	5,25	1,58	-1,638
Креативність	4,57	2,07	4,47	1,36	0,197

Примітка: низький рівень 0-2; середній рівень 3-5; високий рівень 6-8

Тип мислення – це індивідуальний спосіб перетворення інформації. Знаючи тип мислення, можна прогнозувати успішність в конкретних видах професійної діяльності. Виділяють чотири базових типи мислення, кожен з яких володіє специфічними характеристиками: наочне, образне, знакове і символічне мислення [2].

Згідно з таблицею 1 у військовослужбовців обох груп більшість типів мислення представлені на середньому рівні.

Першій-еталонній групі у більшій мірі властиве наочно-дієве мислення (6,14), що має достовірні відмінності з другою групою (5,65). **Наочно-дієве мислення** – спирається на безпосереднє сприйняття предметів, реальне перетворення ситуації в процесі дій з предметами, безпосередньо включається в саму діяльність. Тобто, це на жаль достатньо примітивний тип мислення, який може бути. Особливо необхідне воно в тих випадках, коли найбільш ефективне розв'язання завдання можливе саме в процесі практичної діяльності. Це розв'язування задач, поданих у наочній формі, шляхом практичних дій. Предметно-дієве мислення притаманне людям справи. Вони засвоюють інформацію через рухи. Зазвичай вони володіють хорошою координацією дій. Їх руками створений увесь оточуючий нас предметний світ. Вони керують машинами, стоять біля станків, збирають комп'ютери. Без них неможливо реалізувати блискучу ідею. Наочно-дієве мислення – не тільки найперша в онтогенезі людини форма мислення. На його основі виникає спочатку наочно-образне, а потім і

словесно-логічне мислення. Тому розвиток наочно-дієвого мислення багато в чому визначає формування всієї пізнавальної діяльності. У наочно-дієвому мисленні проблемна ситуація дозволяється за допомогою використання допоміжних засобів чи знарядь. Людина, якій притаманне наочно-дієве мислення бере методи вирішення критичних ситуацій з минулого досвіду. Тобто, у випадку військовослужбовців, можна порекомендувати постійне підвищення своїх вмінь та навичок, моделювання різноманітних ситуацій за допомогою проведення практичних навчань.

Наступні достовірні відмінності спостерігаються за шкалою словесно-логічного мислення, але, як видно з таблиці 1, цей тип мислення більше притаманний другій групі. **Словесно-логічне мислення** виокремлює людей з яскраво вираженим вербальним інтелектом. Завдяки розвинутому словесно-логічному мисленню людина може сформулювати свої думки та донести їх до людей. Воно має вигляд міркування і здійснюється шляхом таких розумових дій, як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння. [2].

Отже, ми бачимо, що для ефективного виконання поставлених задач в районі ведення бойових дій є необхідним наявність наочно-дієвого мислення на високому рівні.

Розглянемо результати, отримані за методикою Опитувальник «Стилі мислення» (Р. Бремсон, А. Харісон, адаптовано А. Алексєєвим), що наведені в таблиці 2.

Таблиця 2.

Результати, отримані за методикою Опитувальник «Стилі мислення» (адаптовано А. Алексєєвим)

Результати, отримані за методикою Стівенс-Джонс «Стилі мислення» (адаптовано А. Алексєєвим)					
Показники	Група 1 (еталонна група)		Група 2		Критерій Ст'юдента
	$\bar{X}_1 \pm \delta_1$		$\bar{X}_2 \pm \delta_2$		
Синтетичний	50,00	5,20	50,11	5,32	-0,084
Ідеалістичний	50,71	2,56	51,89	6,13	-1,509
Прагматичний	50,14	5,90	51,84	7,31	-1,122
Аналітичний	61,71	9,21	60,15	6,68	0,701
Реалістичний	57,43	5,62	55,84	5,31	1,144

Стиль мислення — це система інтелектуальних стратегій, засобів, навичок та операцій, які використовує особистість завдяки своїм індивідуальним особливостям (від системи цінностей та мотивації до характерологічних якостей).

Згідно з таблицею 2 військовослужбовцям обох груп притаманний аналітичний стиль мислення, який не має достовірних відмінностей у своїх показниках.

Представники аналітичного стилю характеризуються методичною, логічною, ретельною, детальною та обережною манерою вирішення проблем. Перш ніж прийняти рішення, вони збирають якомога більше інформації та розробляють детальний план дій, щоб знайти «найкращий» шлях до вирішення проблеми. Тому за умови великого запасу часу їхня стратегія приносить максимальний успіх. Цю стратегію можна описати алгоритмом: зібрати дані — точно та всебічно визначити проблему — скласти повну множину варіантів рішень — оцінити кожен варіант за точно визначеними критеріями — вибрати найкращий варіант рішення — випробувати його на практиці — визначити, чи насправді він є найкращим; якщо він справді найкращий — кінець роботи, якщо ні — повернення до початку. Аналітики гірше від інших переносять невизначеність і хаос. Вони прагнуть бачити світ логічним, раціональним, упорядкованим і передбачуваним. Аналітик цінує свою компетентність, тобто знання й розуміння всіх аспектів ситуації, в якій він опинився.

Люди, що характеризуються аналітичним мисленням, що люблять оперувати цифровими даними і кількісними характеристиками, вони у своїй роботі спираються на директивні документи, інструкції та юридичні норми. Працюють старанно, відповідально, продумують деталі, педантичні. Вони орієнтовані на високу успішність і не люблять помилятися. Прагнуть до високого професіоналізму і не терплять несумлінності у роботі. Люблять порядок, регулярність, системність, чіткість. Ефективно працюють в стабільних умовах при наявності достатнього часу. Вони консервативні, стійкі, стабільні. Виявляють серйозність у навчанні, поважають авторитети.

У зовнішності та поведінці такий тип проявляється в прагненні до солідності. Аналітики люблять добротний і дорогий одяг, ведуть себе з гідністю. Спілкуються стримано, без зайвих емоцій. Їх усна мова схожа на письмову, з правильними оборотами і закінченими пропозиціями. Прагнуть вплинути на співрозмовника насамперед логікою і аргументами. Конфліктувати люди з аналітичним типом мислення не люблять, але якщо потрапляють у конфліктну ситуацію, можуть проявити завзятість і до кінця відстоювати свою позицію.

Аналітики найбільш успішні в наступних ситуаціях:

- ✓ під час роботи над важливим проектом, що вимагає високої компетентності та професіоналізму;
- ✓ у процесі прийняття стратегічно важливого рішення;
- ✓ під час порівняння різних підходів та вироблення найбільш ефективного підходу до вирішення проблеми;
- ✓ під час складання довідників, таблиць і класифікацій;
- ✓ під час одноосібного виконання завдання, що не потребує організації команди та інтенсивного спілкування з працівниками.
- ✓ ефективність аналітиків знижується;
- ✓ в умовах ліміту часу та невизначеності;
- ✓ в умовах постійних змін;
- ✓ під час наявності конфлікту і напруги [3].

Діагностичні параметри за двома методиками мають наступний вигляд: «наочно-дієве мислення» (6;8), «аналітичний стиль мислення» — найвищий показник серед усіх інших.

Усі наведені стилі й типи мислення неодмінно співіснують в інтелекті людини, взаємодоповнюючи один одного. Залежно від конкретної мети діяльності й задачі, що розв'язується, той чи інший тип мислення може превалювати, переважати або в цей конкретний момент, або в певній професійній діяльності. Однак мислить і вирішує всі задачі, які стоять перед ним завдяки своєму інтелектові.

Розглянемо результати, отримані за методикою Короткий орієнтовний тест «КОТ» (В. Бузіна, Е. Вандерліка), що наведені в таблиці 3.

Таблиця 3.

Результати, отримані за методикою Короткий орієнтовний тест «КОТ» (В. Бузіна, Е. Вандерліка)

Показники	Група 1 (еталонна група)		Група 2		Критерій Ст'юдента
	$\bar{X}_1 \pm \delta_1$		$\bar{X}_2 \pm \delta_2$		
Рівень розумових здібностей	27,50	7,15	16,95	7,94	5,859

Примітка: низький рівень 13 і менше; нижче середнього – 14-18; середній – 19-24; вище середнього – 25-29; високий – 30 і вище.

За таблицею 3 ми бачимо, що розумові здібності першої-еталонної групи мають рівень вище середнього, а в другій групі – нижче середнього, тобто рівень інтелекту кардинально відрізняється в першій-еталонній групі. Отже, можемо зробити висновок, що для того, щоб бути ефективним під час ведення бойових дій, недостатньо просто бути сильним, відповідальним, рішучим та сміливим, треба бути ще й розумним. Необхідний та достатній рівні розумових здібностей відображений у проміжку [20; 35].

Висновки. Отже, зробивши аналіз деяких характеристик когнітивно-пізнавальної сфери ми

дійшли висновку, що отримані результати нашого дослідження більш корисні все-таки для командирів та військових психологів, оскільки дають підказки, яким чином необхідно проводити заняття з особовим складом, щоб інформація була максимально засвоєна, а також для розуміння стратегії прийняття рішень, щоб правильно формулювати задачі у бойовій обстановці.

Мішенями психокорекційного впливу є показники загального рівня розумових здібностей та наочно-дієвого типу мислення.

Безумовно, методику Короткий орієнтовний тест «КОТ» (В. Бузіна, Е. Вандерліка) на визначення рівня

розумових здібностей можна порекомендувати до переліку методик професійно-психологічного відбору. Методика «Опитувальник типу мислення» (адаптовано Г. Резапкиною) теж важлива. А ось методика Опитувальник «Стилі мислення» (адаптовано А. Алексєєвим) може бути бажаною, але не обов'язковою.

Перспективи подальших досліджень проблеми.

На нашу думку, до перспективних напрямків подальших досліджень необхідно віднести розробку навчально-психологічних програм щодо підвищення рівня розумових здібностей військовослужбовців Десантно-штурмових військ Збройних Сил України до рівня еталонної групи.

Список використаних джерел:

1. Динаміка розвитку інтелектуальних здібностей обдарованої особистості у підлітковому віці: монографія. Київ., ТОВ «Інфосистем», 2012. 258 с.
2. Резапкина Г. В. Отбор в профильные классы. Методика «Тип мышления». Москва., Генезис, 2005. URL: <https://studfile.net/preview/5263773/> (дата звернення: 12.04.2020).
3. Короткий курс лекцій з дисципліни «Основи загальної психології». URL: https://studme.com.ua/12820913/psihologiya/osnovy_obschey_psihologii.htm (дата звернення: 12.04.2020).

Надійшла до редколегії 05.05.2020

K.Kravchenko, PhD in psychological sciences,
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE DETERMINING OF CERTAIN ELEMENTS OF THE COGNITIVE-PERCEIVING SPHERE OF MILITARY PERSONNEL OF THE AIR ASSAULT UNITS OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

The cognitive-perceiving sphere of the individual has got a crucial load in terms of developing a world model. Among the cognitive processes there're the sense, perception, memory, contemplation, imagination and attention. The scientific-psychological approach demands an analytical perception of the perception procedures, however in this real psychological life all these processes are combined unified and dependent on the structure and content of the individuals' personality, its motives, global purpose etc.

The cognitive-perceptual sphere of the individual takes an important role in many types of professional activity. The military activity is not an exception. The timely and correct orientation under combat circumstances, the assessment of one's role and significance, without considering the necessity of taking decisions that could have implications not only for the results of the tasks set, but also the life and health of other military personnel, which is achieved by intense intellectual activity. Additionally, every service men is obliged to clearly understand the algorithm of actions in average situations of service activity, supposed to have the skills of self-regulation of the cognitive functions, sufficient creative potential and the ability to conduct rapid logical analyses of insignificant complications of the situation under the conditions of combat activities.

This work presents certain aspects of the cognitive-perceptual sphere of military personnel, namely the peculiarities of contemplating and intellectual capabilities (intellect).

The article presents certain results of empirical research, that have been conducted in air-assault units of the Armed Forces of Ukraine in the period from 2019 till 2020. 173 military men – participants of combat activities in the east of Ukraine have taken part in the research. Due to the fact that the conducted research was vast and broad in terms of volume its results shall be highlighted in a number of scientific publications.

The purpose of this particular part of research is to determine certain elements of the cognitive-perceptual sphere, that are typical to the finest military men of the air assault troops. The research is constructed in the following manner. It contained two fields of activity: the first one was the conduct of diagnosis methods with military personnel; the second one was the conduct of a survey among the direct commanders of this military personnel with the aim to identify the example group. The necessity to identify the example group was dictated by the following: determining of a certain number of individuals among the general amount of those that are under research, the psychological features of which are going to be determined as the best and necessary to assure the effective implementation of combat tasks. The survey among direct commanders contained only one single question: « Who of your subordinates could be characterized as a serviceman that has been effective in terms of carrying out tasks in the combat area ». Here is of utmost importance to stipulate the exercise of combat activities, and no other features, as good discipline, healthy working atmosphere etc. The first example group included 18 military men, whilst the second included – 155.

By indicating the example group and the further comparison of the features with another group, the purpose that has been set by the researchers has been achieved.

The results of the research conducted could be used when determining the candidates to continue service in the air-assault troops of the Armed Forces of Ukraine under the conditions that some of the changes are to be added to the Instruction on organizing the professional-psychological selection in the Armed Forces of Ukraine. Also when receiving the results, the military psychologists could use in terms of internal activities (psychological training and psycho correctional events) in order to achieve the finest results by the military personnel as the representatives of their military branch.

Key words: military men, air assault troops, the cognitive-perceptual sphere, intellectual capabilities, type of contemplation, style of contemplation, participants of combat activities, psychological features, the operation of the United Forces, professional-psychological selection.